

BOLŞEVİK İHTİLALİ SONRASINDA URMİYE, SALMAS VE HOY HAVALİSİNDE ERMENİ-NASTURİ OLAYLARI VE OSMANLI DEVLETİ (1917-1918)

Arş. Gör. Dr. Kamuran KALABALIK*

Öz

Bolşevik İhtilali, Birinci Dünya Savaşı'nın seyrini değiştiren önemli gelişmelerden birisidir. İhtilal neticesinde imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması (3 Mart 1918) gereğince Rusya, daha önce işgal etmiş olduğu İran topraklarını tahliye etmeye karar verdi. Savaş süresince Rusları destekleyen İran'daki Ermeniler ve Nasturiler, bu karar sonrası bölgede yalnız kaldılar. Ruslardan geriye kalan silah ve cephaneleri ele geçiren bu güçler, bölgedeki otorite boşluğunu hızlı bir şekilde doldurmaya çalıştılar. Bu süreçte Ermenilerin ve Nasturilerin en önemli destekçileri İngilizler oldu. İngilizler, Bakü petrolünün Osmanlı ve Alman tehlikesine karşı korunması konusunda Ermenileri ve Nasturileri bölgede önemli bir güç olarak görmekteydiler. Dolayısıyla İngilizler, Ermenileri ve Nasturileri hem maddi ve hem de cephane açısından desteklediler. İngilizlerin desteğini alan Ermeniler ve Nasturiler, Urmîye, Salmas ve Hoy'da Osmanlı yanlısı Müslümanlara (Türklerle ve Kürtlere) saldırmaya başladılar. Bu saldırılar sonucu binlerce Müslüman katledildi. Katliamların sona ermesi için Osmanlı Devleti bölgeye birlikler sevk etti. Osmanlı birliklerinin müdahalesi sonucu bölgedeki olaylar sona erdi.

Bu çalışmanın amacı, Bolşevik İhtilali sonrasında Ermeni ve Nasturilerin Urmîye, Salmas ve Hoy'da sebep oldukları olayları ve bu olayların sona ermesi için Osmanlı Devleti'nin bölgeye birlikler sevk etmesini kaynaklar ışığında incelemektir.

Anahtar kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, İran, Urmîye, Hoy ve Salmas, Bolşevik İhtilali, Ermeniler ve Nasturiler, Osmanlı Devleti.

Geliş Tarihi: 07 Mayıs 2021 - Kabul Tarihi: 06 Haziran 2021.

Atıf Bilgisi: Kamuran Kalabalık, "Bolşevik İhtilali Sonrasında Urmîye, Salmas ve Hoy Havalisinde Ermeni-Nasturi Olayları ve Osmanlı Devleti (1917-1918)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 129, Sayı: 254, İstanbul 2021, s. 91-106.

* Bülent Ecevit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, kamurankbalik@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4703-8412.

Armenian-Nestorian Troubles In Urmia, Salmas And Khoy After The Bolshevik Revolution And The Ottoman Empire (1917-1918)

Abstract

The Bolshevik Revolution is one of the important developments changing the course of the First World War. Pursuant to the Treaty of Brest-Litovs (March 3rd, 1918) signed as a result of the revolution, Russia decided to evacuate the Iranian lands it had previously occupied. The Armenians and the Nestorians in Iran, who had supported the Russians during the war, remained alone in the region after that decision. Seizing the remaining weapons and ammunition from the Russians, these forces quickly tried to fill the authority vacuum in the region. In this process, the British were the most important supporters of the Armenians and Nestorians. The British regarded the Armenians and the Nestorians as an important power in the region for the protection of Baku oil against the Ottoman and German threats. Hence, the British supported the Armenians and the Nestorians both financially and in terms of ammunition. Getting the British support, the Armenians and the Nestorians started attacking pro-Ottoman Muslims (Turks and Kurds) in Urmia, Salmas, and Khoy. Thousands of Muslims were slaughtered as a result of these attacks. The Ottoman Empire sent troops to the region to end the slaughters. The troubles in the region ended as a result of the intervention of the Ottoman troops.

The purpose of this study is to examine, in light of relevant sources, the troubles caused by the Armenians and the Nestorians in Urmia, Salmas, and Khoy after the Bolshevik Revolution and the Ottoman State's dispatch of troops to the region to end the events.

Keywords: World War I, Iran, Urmia, Salmas and Khoy, Bolshevik Revolution, Armenians and Nestorians, Ottoman Empire.

1. Giriş

İran'daki Kaçar yönetimi (1794-1925) aşiret siyasetinin egemen olduğu bir kültüre dayanmaktaydı. Bu durum 20. yüzyılın başlarında meşruti bir yönetime kaysa da başarısız oldu. Çünkü mevcut Kaçar yönetiminin siyasi, iktisadi ve askeri açıdan güçsüz olması ülkeyi bilhassa Rus ve İngiliz devletlerinin kolay bir şekilde müdahale edebileceği bir duruma getirmişti. Bu durum aynı zamanda Rusların ve İngilizlerin ülkede meskûn olan azınlıklarla (Ermeniler, Nasturiler ve Kürt aşiretleri) işbirliği yapmasını da kolaylaştırmaktaydı.¹ Rusların amacı bu azınlıklar vasıtasıyla güneye inme siyasetinde kullanılmak üzere Kafkaslardan Doğu Anadolu'ya ve Basra'ya incek bir koridor yaratmaktı.²

Ruslar, Birinci Dünya Savaşı'nın yaklaştığı yıllarda da güneye inme politikalarına istinaden İran'daki Ermeni³ ve Nasturiler⁴ arasındaki faaliyetleri-

¹ Gene R. Garthwaite, *İran Tarihi, Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze*, İnkılap Kitapevi, İstanbul 2011, s. 166.

² Ebru Güher - Erdal Açıkse, "Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Kafkas Cephesinde Rusların Ermeni Politikası", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 223, Ağustos 2016, s. 81.

³ Söz konusu dönemde İran'da yaşayan Ermeniler, yoğun olarak Urmiye, Hoy, Salmas, Meraga ve Tebriz vilayetlerinde meskûndular. Ayrıntılı bilgi için bkz: *İran Azerbaycanı Tedkik Raporu*, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Matbaası, Ankara 1927, s. 58-59.

⁴ İran'daki Nasturiler, yoğun olarak Urmiye ve Salmas çevresi ile Tebriz, Salduz, Tergavar, Mergavar civarlarında meskûndular. Ayrıntılı bilgi için bkz: Rafael Blaga, *İran Halkları El Kitabı*, Yeni Zamanlar Dağıtım, İstanbul 1997, s. 345; K. Smirnoff, *İranlılar, İran'ın Etnoğrafî Vaz'iyeti, Akvam ve Kabaili*, (Çev.: Mütেকaid Kâim-Makam Nazmi), Askeri Matbaa, İstanbul 1928, s. 53.

ni artırdılar. 1907 yılında İngilizlerle imzaladıkları Antlaşma⁵ bu planlarına ulaşmaları için Ruslara önemli bir fırsat verdi. Bu antlaşma ile Ruslar, İran'ın Güney Azerbaycan bölgesini nüfuz bölgesi ilan ettikleri gibi bölgede kolay hareket etme imkânı da buldular.⁶ Savaşın başlamasından hemen sonra nüfuz bölgesi ilan ettikleri bölgeleri işgal eden Ruslar, Ermeni ve Nasturilere kendilerini desteklemeleri karşılığında bazı vaatlerde bulundular. Nitekim Rusların Tebriz konsolosu, Ermenilere kendilerini desteklemeleri halinde bir “*Ermenistan Devleti*” kurma vaadinde bulunuyordu.⁷ Konsolosun bu vaadi, Ermeni planları ile paralellik göstermekteydi. Çünkü Ermenilerin kurmayı planladığı “*Büyük Ermenistan Devleti'nin*” sınırları içerisinde Güney Azerbaycan'ın bazı bölgeleri de vardı. Bu bölge Urmiye, Hoy ve Salmas'ı kapsamaktaydı. Bilhassa Hoy ve Salmas Ermeniler için önemliydi. Çünkü bu vilayetler, Van'a yakındı ve Ermenilerin esas amaçlarından biri de Van'a tehlikesiz ve kendi kontrollerinde bir yol açmaktı. Dolayısıyla bu yol vasıtasıyla Ermeniler, Kafkasya ve Balkanlara kolay bir şekilde ulaşma imkânı bulacaklardı.⁸ Aynı şekilde Ruslar, Nasturilere de bağımsız bir devlet kurma vaadinde bulunmaktaydılar. Buna karşılık Nasturilerin de tarihi Türk vilayetleri olan Urmiye ve Salmas havalisinde bağımsız bir devlet kurmak gibi hayalleri vardı. Dolayısıyla Rusların bu vaatlerine katan Ermeni ve Nasturiler, Rusların bu tekliflerine karşılık savaşta onlarla birlikte hareket etmeye karar verdiler.⁹ Fakat bu birliktelik Bolşevik İhtilali neticesinde sonuçsuz kaldı.

1917 yılının başlarında Rus ekonomisinin çökmesi neticesinde Ruslar, savaşta cephelerde zor durumda kaldılar. Savaş maliyeti, ülkedeki ekonomik çöküntüyü daha da derinleştirmekteydi. Bu durum, ülkedeki farklı sosyalist grupların protestolarına sebep olmaktaydı. Bu protestolar neticesinde 15 Mart'ta Prens Lvov'un, başkanlığında “*Geçici Hükümet*” iş başına geçti.¹⁰ Çok geçmeden de savaş karşıtı bir politika izleyen Bolşevikler, 6-7 Kasım 1917 gecesi Lenin ve Troçki önderliğinde, bir darbe ile “*Geçici Hükümeti*” devirerek iktidarı ele geçirdiler.¹¹ Bolşevikler, iktidara geçtikten sonra savaş karşıtı bir

⁵ 1907 Antlaşması ile İran, İngiltere ve Rusya arasında üç kısma bölündü. İran'ın kuzeyi Rusya'ya, güneyi ise İngilizlere bırakıldı. İran ise sadece Tahran ve çevresine hâkim olacaktı. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Erwand Abrahamian, *A History of Modern Iran*, Cambridge Press, Newyork 2008, s. 66; Yılmaz Karadeniz, *İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795- 1925)*, Bakış Yayınları, İstanbul 2006, s. 33).

⁶ Bülent Özdemir, *Süryanilerin Dünü Bugünü, I. Dünya Savaşı'nda Süryaniler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 48, 68.

⁷ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Belgeleri (HR.SYS.)*, 2362/3. Bundan sonraki kullanımlarda bu arşiv tasnifi (BOA.HR.SYS) olarak kısaltılmıştır.

⁸ Gaffar Çakmaklı Mehdiyev, “Ermenice Kaynakların Işığında Güney Azerbaycan'ın Batı Bölgesinde “Ermeni-Asuri Devleti” Kurma Çabaları ve Mezalimler”, *İran'ın Batı Azerbaycan Eyaletinde Ermeni Mezalimi, Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Tebaren Yayınları, Ankara 2018, s. 100.

⁹ Martin Van Bruinessen, “20. Yüzyılın Başında Türk-İran Sınırında Bir Kürt Müttegallibe”, *İran ve Birinci Dünya Savaşı, Büyük Güçlerin Savaş Alanı*, (Çev.: Gül Çağalı Güven), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007, s. 72-73, 89-90.

¹⁰ Abdülazim Rezai, *Tarihe Deh Hezar Sale İran*, Tehran 1378, s. 205.

¹¹ E.H. Car, *Sovyet Rusya Tarihi, Bolşevik Devrimi (1917-1923)*, (Çev. Tuncay Birkan), Metis Yayınları, İstanbul 2004, s. 25.

politika izlemelerinin gereği olarak savaştan çekildiler ve nihayetinde İttifak devletleri ile Rusya arasında Brest-Litovsk'ta 22 Aralık 1917'de başlayan barış görüşmeleri, 3 Mart 1918'de sona erdi. Antlaşmanın İran'ı ilgilendiren tarafı; İran'ın tarafsızlık siyasetine riayet edilmesi, İran'ın toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi ve Güney Azerbaycan'daki Rus ve Türk birliklerinin İran topraklarını tahliye etmelerine karar verilmesiydi.¹²

Savaşın başında büyük hayallerle Rusların tarafında yer alan Ermeni ve Nasturiler, Rusların savaştan çekilmeleri ile bölgede yalnız kaldılar. Fakat bu sefer Ermeni ve Nasturilerin yardımlarına bölgedeki Amerikalı ve Fransız misyonerlerinin yanı sıra İngilizler koştı. İran'ın güney bölgelerini işgal altında tutan İngilizlerin bu destekleri karşılıksız değildi. Çünkü İngilizler, Osmanlı ve Alman kuvvetlerinin Tebriz ve Bakü'ye yapacakları olası bir askerî harekât karşısında Ermeni ve Nasturileri, önemli bir güç olarak görmekteydiler.¹³ İngilizlerin desteğini alan Ermeni ve Nasturiler, bilhassa Urmiye, Salmas ve Hoy civarlarındaki meskûn Osmanlı yanlısı Müslümanlara (Türklerle ve Kürtlere) saldırmaya başladılar. Bu saldırılar sırasında binlerce Müslüman katledildi. Bu katliamlar üzerine Osmanlı Devleti, bölgeye birlikler sevk etmek zorunda kaldı. Osmanlı birliklerinin karşısında duramayan Ermeni ve Nasturiler geri çekilmek zorunda kaldılar.¹⁴

Bu çalışma, savaşın başından itibaren Ruslar ve İngilizlerle birlikte hareket eden Ermeni ve Nasturilerin Bolşevik İhtilali sonrasında bölgede sebep oldukları olayları ve bu olaylara karşı Osmanlı Devleti'nin bölgeye birlikler sevk etmesini incelemektedir.

2. Bolşevik İhtilali Sonrasında Urmiye, Salmas ve Hoy Havalisinde Ermeni-Nasturi Olayları

Brest-Litovsk'taki görüşmeler neticesinde Rus askerleri, İran topraklarını terk etmeye başladılar. Fakat İran'daki Rus birliklerinin bir kısmı, Rusya'da yeni kurulan Sovyet hükümetinin kararlarını tanımadılar ve İran'da kalma-ya devam ettiler. Bu birliklerin en önemlisi General Baratov ve Bicherakov komutasındaki birliklerdi. 800 asker ve 114 subaydan ibaret olan bu birlikler, Sovyet hükümetinin emirlerine uymadıkları gerekçesiyle Rus diplomatik hizmetlerinden men edilerek cezalandırıldılar.¹⁵ Bölge açısından en önemli tehlike, bu subayların bölgede kalarak Ermeni ve Nasturilerden teşkil edilen orduları eğitmeye başlamalarıydı.¹⁶

¹² Brest-Litovsk Antlaşması gereğince tarafsız İran Devleti'nin hürriyet, istiklâl ve toprak bütünlüğü göz önünde bulundurularak, Osmanlı ve Rus başkumandanlıkları ordularını İran'dan çekeceklerdi. (Akdes Nimet Kurat, "Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barış (20 Aralık 1917-3 Mart 1918)", *Belleten*, Cilt: XXXI/123, 1967, s. 378). Ayrıca İran'da daha önce Çarlık tarafından inşa edilen şose, banklar, mektepler ve savaş sırasında inşa edilen Culfa-Tebriz demiryolu ile daha önce aldıkları diğer imtiyazları İran'a devrettiler. (Doktor Fahreddin Şevket, *İran*, (Haz.: Derya Örs), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017, s. 96).

¹³ Bruinessen, "a.g.m.", s. 72-73, 89-90.

¹⁴ Sırma Hanım, *Ninova'nın Yakarışı, Doğu Asur Kilise Gelenekleri ve Patrik Mar Şamun'un Katli*, Avesta Yayınları, İstanbul 1996, s. 74.

¹⁵ M. Mamedova, "Russia ii. Iranian - Soviet Relations (1917-1991)", *Encyclopædia Iranica*, <https://iranicaonline.org/articles/russia-ii-iranian-soviet-relations-1917-1991>, (Erişim tarihi: 20.01.2021).

¹⁶ Talas Avşarlı, "Birinci Dünya Savaşı'nda Güney Azerbaycan'da Asuri, Ermeni ve Kürt İsyanı", *Güney Sosyal Kültürel ve Siyasal Araştırmaları Dosyası*, Sayı: 4, Ankara 2005, s. 79.

Rusların İran topraklarından çekilmeleri ortaya farklı bir durum çıkardı. Çünkü Rus askerlerinin çekildikleri bölgelere Ermeni ve Nasturiler yerleşmeye başladılar. Çok geçmeden Ruslardan geriye kalan cephane ve silahlar da Ermeni ve Nasturilerin ellerine geçti.¹⁷ Fakat aslında Ermeni ve Nasturilerin amacı ilk etapta Ruslardan boşalan bölgelere yerleşmek değildi. Geri çekilen Rus askerleri ile birlikte Kafkasya'ya göç etmekte. Bu amaçla girişimlerde bulunan Ermeni ve Nasturiler, Rus ileri gelenleri ile bu konuyu görüşmek üzere bir heyeti Tiflis'e gönderdiler. Bu heyette; Katolik Rahip Toma, Ortadoks Mar Elia ve Protestan Isaac M. Yonan vardı. Bu heyet, görüşmeler sırasında Ruslarla birlikte Kafkasya'ya göç etme niyetinde olduklarını şayet bu mümkün değilse de Rusların bölgeden ayrılmamalarını veya en azından İngilizler kendilerine yardım ulaştırana kadar bölgeyi savunmalarını istediler. Ruslar, Ermeni ve Nasturilere General Carpov'un idaresi altında Ablay Cuzmin, Senelnikof ve Taboure ile birlikte 200 subayın bölgede kendilerini savunmaları için görevlendirilecekleri sözünü verdiler.¹⁸

Ruslar, henüz savaşın başlarında bölgedeki Ermeni ve Nasturileri aynı cephede bir araya getirmeyi planlamışlardı. İhtilalden sonra ise müttefikleri bu planı daha geniş kapsamlı bir şekilde uygulama yoluna gittiler. Plana göre, bu cepheye Ermeni ve Nasturiler dışında Pontus (Trabzon) Rumları ve Gürcüler de dâhil olacaktı. Fakat Pontus Rumlarının bu birlikteliği reddetmeleriyle plan sonuçsuz kaldı. Dolayısıyla İngilizler, bu amaçlarını yalnızca Ermeni ve Nasturiler aracılığıyla gerçekleştirmeye çalıştılar.¹⁹ Çünkü İngilizler, Ermeni ve Nasturileri Bakü petrolünün Osmanlı ve Alman tehlikesine karşı korunması konusunda bölgede önemli bir güç olarak görmekteydiler.²⁰ Bu amaçla 1917 Aralık ayında Tiflis'teki İngiliz misyon şefi Offley Shore, Ermeni General Antranik ile iletişime geçti. Antranik, bir ayda 10 bin kişi toplayabileceğini ve hatta kendilerine para, silah ve subay verilmesi halinde bu düzensiz orduyu üç ayda iki katına çıkarabileceği sözünü verdi. Antranik, bu ordu vasıtasıyla Van ile Urmiye arasındaki hattı tutacak ve ayrıca Marşimun ve Simko ile birlikte hareket edecekti. Bunun üzerine Ermeni ve Nasturilerin daha fazla desteklenmeleri gerektiğini düşünen İngiliz Harp Kabinesi, 7 Aralık'ta Dışişleri Bakanı Balfour'a Ermeni ve Nasturilerin askeri istihbarat fonlarından desteklenmesi yetkisini verdi. 14 Aralık'ta da Tahran elçisi Marling'e kredi açma yetkisi verildi. İngilizlerin Marling'e ayırdıkları meblağ, 20 milyon sterlin gibi büyük bir paraydı.²¹

¹⁷ Kamuran Karabalık, *Birinci Dünya Savaşı'nda Güney Azerbaycan*, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bolu 2019, s. 116.

¹⁸ Murat Gökhan Dalyan, "I. Dünya Savaşı'nda Nasturi Patriği Mar Şamun Benyamin ve Faaliyetleri", *Savaşan Devletlerin Tarihçilerinin Gözüyle 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı Sempozyumu*, Ankara 2014, s. 987.

¹⁹ Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu*, (Çev.: Şirin Tekeli), İstanbul 2004, s. 287.

²⁰ Kemal Çiçek, "Birinci Dünya Savaşı ve Süryaniler", *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Mardin 2006, s. 543.

²¹ Yerasimos, *a.g.e.*, s. 288-289.

İngilizler vasıtasıyla bölgede önemli bir güç haline gelen Ermeni ve Nasturiler, kendi savunma güçlerini oluşturmaya başladılar. Kısa bir zaman sonra ise Urmiye ve Salmas havalisinde taburlar ve alaylar kurdular.²² Urmiye’de Bolşeviklere karışmayan ve genellikle Beyaz Rus olarak adlandırılan Rus Konsolosu Nikitin de bu kuvvetlere yardım etmekten çekinmedi. Nikitin, Urmiye merkezli kurulan bu silahlı kuvvetlerin gücünü şöyle açıklamaktadır: Rus Generali Kozmin komutasında, Nasturilerin kara kuvveti 4 alay; uzun nam-lu silahlı çok sayıda gönüllü Cilo (Osmanlı Nasturisi), 3 Fransız subayı, 30 astsubay; Ermenilerin kara kuvveti 2 alay, 4 top taburu, 300 atlı ve 1 alayın-ın olduğunu söylemektedir. Ayrıca Urmiye’de bulunan misyonerlerden Mr. Şedd de Urmiye ahalisinin de bu teşkilatta bulunmalarını önermiş fakat Ur-miye Türkleri bunu reddetmişlerdi. Teşkil edilen bu kuvvetlerin masrafları da Fransızlar ve İngilizler tarafından karşılanmaktaydı.²³

İngilizlerin, Ermeni ve Nasturilere yaptığı yardımlar, İran hükümetini rahat-sız etmekteydi. Bundan dolayı Ermeni ve Nasturiler, İran hükümeti tarafından uyarıldılar. Ermeni ve Nasturiler, İran hükümeti ile karşı karşıya gelmek iste-mediklerinden bu uyarılara karşılık olarak İran yönetimine yönelik bir hareket-lerinin olmadığını, devlete her zamanki gibi sadık olduklarını ve İran devletine karşı isyan etmek gibi bir niyetlerinin olmadığını güvence veren bildirimler yayımladılar. Amaçlarının kendilerini Türk ve Kürtlere karşı savunmak olduğunu belirten Ermeni ve Nasturiler, İtilaf Devletlerinin emri ve yardımıyla silaha sarıldıklarını belirttiler. Bu şekilde İran ile karşı karşıya gelmekten kaçındılar.²⁴

Ermeni ve Nasturiler, kendilerine verilen destekler sonucu henüz Rus as-kerlerinin İran’dan resmi olarak çekilmedikleri 1918 Ocak ayının sonlarında Urmiye havalisinde saldırılara başladılar. Saldırıların önderliğini daha önce Hakkâri’den Urmiye’ye kaçmış olan Nasturiler²⁵ yapmaktaydılar. Buradaki Nasturiler, Marşimon komutasında 5 bin kişiden oluşan bir birlikti.²⁶ İtilaf Devletleri ile Ermenilerin de desteklediği bu birlik, kısa bir süre sonra Urmi-ye’nin kuzey bölgelerini işgal ettiler. Bu işgalden sonra Nasturiler, Urmiye’de polis kuvveti oluşturarak halkı kontrol etmeye başladılar.²⁷ İran’daki resmi makamlar, Nasturilerin silahlarını almak için bazı girişimlerde bulduysalar da Nasturilerin saldırıları son bulmadı.²⁸

²² David Gaunt, *Katliamlar, Direniş, Koruyucular: I. Dünya Savaşında Doğu Anadolu’da Müslüman-Hristiyan İlişkileri*, (Çev.: Ali Çakıroğlu), Belge Yayınları, I. Baskı, İstanbul, Ekim 2007, s. 137.

²³ Tohid Melikzade, “Birinci Dünya Savaşında İran’da Ermeni ve Nesturi Ayaklanması”, *Ermeni Mezaliminin 100. Yılında Tarihi Gerçekler, İran’ın Batı Azerbaycan Eyaletinde Ermeni Mezalimi, Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Tebaren Yayınları, Ankara 2018, s. 94.

²⁴ *The Assyrian Martyr, Mar Menjamin Shimun Patriarch of the Church of the East*, (Editör. Dr. Norman Solhkhah), Center for the Assyrian Genocide Studies, Chicago 2008, s. 11.

²⁵ 12 Nisan 1915’de Hakkâri ve çevresinde meskûn olan Nasturiler, İtilaf devletlerinin yanında savaşa girmeye karar verdiler. 10 Mayıs 1915 tarihinde de Osmanlı Devleti’ne karşı seferberlik ilan ettiler. Eylül 1915’te Osmanlı birliklerinin karşısında duramayan Nasturiler, İran’a göç etmek zorunda kaldılar. (Hanım, *a.g.e.*, s. 74).

²⁶ Çiçek, “a.g.m.”, s. 543.

²⁷ Melikzade, “a.g.m.”, s. 94.

²⁸ J. Linderholm, “1915” Assyrians and Syriacs During World War in Southern Anatolia and Azerbaijan, 1914-1918, Sweden 1994, s. 16.

Urmiye'den sonra Hoy ve Salmas'da da gücü ele geçiren Nasturiler, bölgedeki Türklere ve Kürtlere büyük kıyımlar yapmaya başladılar. Şubat 1918'de başlayan katliamlar Ağustos 1918'e kadar devam etti.²⁹ Katliamların ilk sinyali 20 Şubat 1918'de hiçbir sebep olmadan Urmiyeli 50 Müslüman'ın öldürülmesi ile verildi. Katliamların sorumlularının cezalandırılmaması vilayetteki Müslümanların tepkilerine sebep oldu. Bunun üzerine Urmiye Hâkimi İcal'ül-Mülk yabancı devletlerin konsoloslarına bir nota verdi. Fakat bu nota karşılık bulmadı. Daha sonra Urmiye'deki Müslümanlar, 22 Şubat'tan itibaren 3 gün boyunca Ermeni ve Nasturilerin saldırılarına maruz kaldılar. Top ve silah sesleri altında kalan vilayette alev ve dumanlar her yerden görünüyordu. Sadece 3 gün içerisinde binlerce Müslüman öldürüldü. Bundan sonra vilayete tam olarak hâkim olan Ermeni ve Nasturiler, 25 Şubat'ta Müslümanların silahlarını toplamaya başladılar. 48 saat içerisinde toplanan bu silahlar Ermeni ve Nasturilere dağıtıldı. Böylece Güney Azerbaycan'ın batısı resmen Ermeni ve Nasturilerin kontrolüne geçti.³⁰

Kayıtlara "*Urmiye Trajedisi*" olarak geçen bu olaylardan İranlı tarihçi Ahmed Kesrevi de "*Tarih-i Hicdeh Salei Azerbaycan*" adlı eserinde bahsetmektedir. Kesrevi, bu olaylar sırasında Urmiyeli Müslümanların çoğunun evlerinin yağmalandığını, Ermeni ve Nasturilere karşı mukavemet edenlerin ise bir kamu binasında tutsak edildiklerini söylemektedir. Devamında, Ermeni ve Nasturilerin vilayeti abluka altına almalarından ve pazarların kapalı olmasından dolayı insanların yiyecek dahi temin edemediklerini dolayısıyla aç ve susuz kaldıklarını aktarmaktadır. Kesrevi, vilayetteki olayların yatıştırılması için İran hükümetinin bir grup Kazak askerini vilayete gönderdiğini fakat bu askerlerin bazılarının da olaylardan nasibini aldıklarını ve yaralandıklarını belirtmektedir.³¹ Diğer bir İranlı tarihçi Ahmed Kaviyanpur ise, "*Tarihe Ormiye*" adlı eserinde, bu katliamlara girişenlerin başında Osmanlı topraklarından daha önce göç eden Nasturilerin olduğunu ayrıca İran'a göç ettiklerinde kendilerine yardım eli uzatan, ekmeğini paylaşan insanların hem canına hem de malına kast ettiklerini vurgulamaktadır.³²

İran hükümetinin bölgedeki olayların son bulması için yaptığı girişimler sonuç vermeyince Tebriz Valisi, daha önce aralarının bozuk olduğu Kürt aşiret reisi Simko'dan yardım istedi.³³ Simko, Bolşevik İhtilali'nden sonra Ruslardan geriye kalan sahra topları da dâhil olmak üzere onlardan geriye kalan birçok silah ve cephaneyi ele geçirmişti. Dolayısıyla Simko, askeri teçhizat açısından oldukça güçlüydü. Tebriz Valisi'nin yardım talebini kabul eden Simko, bu gücünü kullanarak Ermeni ve Nasturilere karşı harekete geçti. Wigram ve Yonan'a göre bu sırada Rusların İran'dan çekilmesinden dolayı rahatlayan İranlı yetkililer, Nasturi Patrik'inden kurtulmak için daha önce aralarının

²⁹ Mehdiyev, "a.g.m.", s. 107.

³⁰ Melikzade, "a.g.m.", s. 94.

³¹ Ahmed Kesrevi, *Tarih-i Hicdeh Sale-i Azerbaycan*, İntişarat-ı Emir Kebir, Tehran 1350, s. 711.

³² Ahmed Kaviyanpur, *Tarihe Ormiye*, Ormiye 1372, s. 301.

³³ Bruinessen, "a.g.m.", s. 90.

bozuk olduğu Simko'yla iletişime geçerek Nasturi Patriği Benyamin'i, şayet ortadan kaldırır ise affedileceği yönünde bir teklifte bulunmuşlardı.³⁴ Bu arada Nasturi Patrik Benyamin de İngilizlerin emriyle Simko ile ittifak kurma niyetindeydi. Patrik, bunun için Simko'dan görüşme talep etmişti. Bölgedeki olayların durdurulması için Simko da Patrik'i Dilman'a 20 km uzaklıktaki Köhneşehr'e davet etti.³⁵

Patrik, davete katılmak üzere silahlarını iyi kuşanmış 140 kişilik adamıyla yola çıktı. 16 Mart 1918'de Patrik Köhneşehr'e geldi ve görüşme yapacakları eve doğru yürüdü. Simko da bir süre sonra seçilmiş birkaç süvarisiyle birlikte geldi. Yalnız Simko, bazı adamlarının görüşme yerine daha sonra gelmelerini tembihlemişti. Simko ve Patrik, belirtilen evde görüşmeye başladılar. Simko'nun iddiasına göre görüşme sırasında Patrik, kendisine birlikte hareket etmeyi önermiş ve ancak bu şekilde Tebriz'e sahip olabileceklerini söylemişti.³⁶ Ayrıca süvari yönünden güçlü olan Simko'dan süvari istemişti. Görüşme bittikten sonra Simko, Patrik'i gayet normal bir şekilde yolcu etti. Patrik, arabasına tam binecekken Simko, Patrik'i sırtından vurdu.³⁷ Mermi, Patrik'in sırtına isabet etti ve daha önce hazırlıklı olan Simko'nun adamları da Patrik'in adamlarına kurşun yağdırdılar. Patrik'in kardeşi David de dâhil olmak üzere Nasturilerden sadece birkaçı Urmiye'ye kaçmayı başarabildi.³⁸ Bu olayın yaşandığı gün Nasturilerin bölgedeki en büyük destekçilerinden Ermeniler de Urmiye ve Salmas'a doğru hareket ederken tehlikeli bir hastalık askerleri yakalamıştı. Bu hastalığı içtikleri tuzlu sudan kapalı 500'ün üzerinde Ermeni askeri, yaşamını yitirmiş bu sebeple daha fazla ilerleyememişlerdi.³⁹

Simko'nun Patrik'i öldürmesi bölgede Müslümanlara yönelik yeni katliamların yaşanmasına sebep oldu. Çünkü Patrik'in öldürüldüğünü işiten Nasturiler, Ağa Petros ve Sırma Hanım kumandasında bir araya gelen 30 bin kişilik bir kuvvet teşkil ederek Simko'nun üzerine yürüdüler.⁴⁰ Nasturilerle rekabet edemeyeceğinin farkında olan Simko, güçlerini Çehrik'teki karargâhına çekti. Simko'nun Köhneşehr'den ayrıldığını anlayan Nasturiler, buradaki Azerbaycan Türklerine saldırdılar ve evlerini yağmaladılar. Daha sonra Simko'nun kaçtığı Çehrik'e girdiler. Simko'nun karargâhını da yağmalayan Nasturiler, daha sonra Dilman'a saldırdılar. Dilman'ı ele geçiremeyen Nasturiler, Urmiye'ye geri döndüler.⁴¹ Bu sırada Van'daki Ermeni çeteleri Osmanlı birliklerine

³⁴ W.A. Wigram - E.T.A. Wigram, *İnsanlığın Beşiği Kürdistan'da Yaşam*, (Çev.: İbrahim Bingöl), Avesta Yayınları, İstanbul 2004, s. 111; Gabriel Yonan, *Asur Soykırımı, Unutulan Bir Holocaust*, (Çev.: Erol Sever), Pencere Yayınları, İstanbul 1999, s. 225.

³⁵ *The Assyrian Martyr, Mar Menjamin Shimun*, s. 11.

³⁶ Kaviyanpur, *a.g.e.*, s. 301.

³⁷ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH.ŞFR)*, 583/113.

³⁸ Kaviyanpur, *a.g.e.*, s. 301.

³⁹ Linderholm, *a.g.e.*, s. 17; Melik Qambar, "Malik Qambar'ın Kalemi ile Kendi Yaşam Öyküsü ve Jilo Aşireti", Erişim: [http://www.acsatu.co m./filer/Malik-Qambar.pdf](http://www.acsatu.co.m./filer/Malik-Qambar.pdf), Erişim Tarihi: 10.02.2021 s. 12-13.

⁴⁰ *BOA., HR.SYS.*, 2341/60.

⁴¹ *Aynı belge.*

karşı başarısız olduklarından Van'dan çekilmek zorunda kalmışlardı. Bu da Nasturilere büyük bir darbe oldu. Çünkü iki taraftan da etrafları sarılmıştı.⁴²

Nasturiler, Simko'dan intikam almak amacıyla kendisini takip etmeye devam ettiler. Salmas, Urmiye ve Dilman'da Müslümanlara yönelik umumi katliamlara giriştiler. 1 Nisan 1918'de de Urmiye yakınlarında bulunan Kahramanlı Kalesi'ni kuşatıp oradakileri öldürdüler. 3 Nisan 1918'de Salmas'ı tekrar ele geçirip buradaki insanların birçoğunu katlettiler.⁴³ Salmas yağmalanıp tahrip edilirken, Urmiye'deki İran askerleri halkın elindeki silahları topladılar. Olayları yatıştırmak için Tebriz'den gönderilen bir kuvvet de Nasturiler tarafından geri püskürtüldü. Bu sırada Nasturilerin katlettiği Müslüman sayısının 90 bin civarında olduğu tahmin edilmekteydi. Nasturiler, bu bölgeleri ele geçirdikten sonra Simko'yu takip etmeye devam ettiler. Simko, artık Ermeni ve Nasturilerle başa çıkamayacağını bildiğinden ve sebep olduğu olaylardan dolayı Ruslardan ve İran'dan yardım alamayacağını anladığından af dileyerek daha önce ihanet ettiği Osmanlı Devleti'ne sığındı. Osmanlı Devleti tarafından affedilen Simko, bu sırada Hoy'da bulunan Ali İhsan Paşa emrindeki birliğe katıldı.⁴⁴

3. Urmiye, Hoy, Salmas ve Havalisinin Ermeni ve Nasturi Çetelerden Temizlemesi

Brest-Litovsk Antlaşması'ndan sonra Ruslar, İran'dan çekildikleri bölgelerin emniyetini sağlayamadılar. İran hükümeti de aynı şekilde bölgedeki olayların yatıştırılması için gerekli müdahalelerde bulunamadı. Bu sebeple bölgenin yerli ahali Ermeni ve Nasturi çetelerinin saldırılarına maruz kaldı. Ermeni ve Nasturi çetelerinin saldırılarından muzdarip olan yerli ahali, Osmanlı Ordusu'nun bölgedeki olaylara müdahalesini talep etti. Osmanlı kuvvetleri ise bölgedeki Müslüman ahaliyi bir an evvel kurtarmayı planladığından harekâta başladı.⁴⁵ Bu harekâtın diğer bir amacı da İngilizlerin Bakü'ye ulaşmak amacıyla Tebriz istikametine doğru ileri harekâta geçmeleriydi. Tüm bu sebepler, Osmanlı kuvvetlerinin İran'a girmesini zaruri hale getirdi.⁴⁶

Ermeni ve Nasturilerin sebep oldukları olayların önlenmesi ve İngilizlerin Tebriz istikametine doğru yaptıkları ileri harekâtın durdurulması amacıyla yapılacak girişimler için de VI. Ordu Kumandanı Halil Paşa görevlendirilmişti. Halil Paşa, 22 Ocak 1918'de Revandız Grubu Kumandanlığına gönderdiği telgrafta; Urmiye, Savuçbulak ve Sakız civarındaki Ermeni ve Nasturilerin mevcut durumu hakkında bilgi istemiş ve verilen cevapta bölgedeki olayların devam ettiği cevabını almıştı. Bunun üzerine VI. Ordu'da İran istikametine doğru harekâta geçti.⁴⁷

⁴² Yonan, *a.g.e.*, s. 226.

⁴³ Melikzade, "a.g.m.", s. 97.

⁴⁴ BOA., HR.SYS., 2341/60.

⁴⁵ "Şark ve İran Cephelelerinde Son Vakayi", *Tanin*, Sene: 11, Sayı: 3505, 13 Eylül 1918, s. 1004.

⁴⁶ Barış Metin, *Birinci Dünya Savaşı'nda İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007, s. 178.

⁴⁷ Barış Metin, "Urmiye ve Havalisinde Ermeni ve Nasturilerin Faaliyetleri (1917-1918)", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 7, Ankara 2010, s. 155.

Mart-Nisan aylarında da bir kısım Osmanlı kuvveti, Hınıs-Malazgirt ve Karakilise havalisinden İran istikametine doğru harekâta başladı. Bu kuvvetler önce Van Gölü'nün iki sahili boyunca Van'a doğru ilerlediler.⁴⁸ Van-Arnis hattı üzerinden ilerleyen bu kuvvetlerin önlerinde bulunan Ermenilerin bir kısmı İğdır havalisine, bir kısmı da Urmiye-Dilman havalisine kaçtılar. İran içlerine doğru kaçan Ermeniler, o havalede bulunan Ermeni ve Nasturi çeteleri ile birleştiler. Fakat Urmiye ve Dilman havalisine kaçan Ermeni ve Nasturilerin önündeki en büyük engel Simko ve adamlarıydı. Nitekim Urmiye-Dilman hatında bulunan Simko ve adamları, buradaki Ermeni ve Nasturilere saldırarak birçok kayıp vermelerine sebep oldular.⁴⁹ Bu sırada Saray'da bulunan bir müfreze de kısa bir süre sonra Kotur'u zaptetti. VI. Ordu da bazı kuvvetlerle Urmiye'ye doğru harekâta başladı. VI. Ordu'nun amacı, İngilizlerin Ermeni ve Nasturi çeteleri kullanarak Sakız-Savuçbulak-Urmiye-Dilman-Tebriz havalisine ulaşmalarına engel olmaktı.⁵⁰

Osmanlı kuvvetleri, İran'a girdikten sonra kurtarılan ilk bölge Hoy ve havalisi oldu. Hoy'un Osmanlı kuvvetleri tarafından zaptı üzerine Ermeni ve Nasturi çeteler, Urmiye Gölü ile Osmanlı-İran hududu arasında kalan Dilman civarına çekildiler. Ermeni ve Nasturilere burada İngiliz ve Amerikalı misyonlar yardım etmekteydiler.⁵¹ 17 Mayıs 1918'de V. Tümen de Dilman ve Salmas havalisini tutan Ermeni ve Nasturilere saldırdı. Fakat bu saldırılar, Ermeni ve Nasturilerin sahra topuyla karşılık vermeleri üzerine başarısız oldu.⁵² Bu başarısızlık, Nagada-Uşnu hattına çekilen Tümen'in yardımına daha büyük birliklerin gönderilmesini gerektirmekteydi. Çünkü İngilizler, Bakü'ye ulaşmak için İran içerisindeki ileri harekâtlarına devam etmekteydiler. Bunun üzerine 8 Haziran 1918'de Sofiyan'da bulunan 36. Alay Tebriz'e gönderildi.⁵³ Bu alay dışında 9 Haziran 1918'de I. Kafkas Kolordusu ve IV. Kolordulardan teşkil edilen IX. Ordu da Tebriz'e doğru yola çıkarıldı. IX. Ordu'nun da görevi İngilizlerin İran içerisindeki ilerleyişine mani olmak dışında Urmiye ile Hazar Denizi arasındaki noktayı tutmak ve gerekirse VI. Ordu ile birlikte Bağdat'ı zaptetmekti. Fakat IX. Ordu'nun en önemli vazifesi Dilman ile Urmiye arasındaki Ermeni ve Nasturileri yok etmektir.⁵⁴

Diğer taraftan XII. Tümen, önündeki 1000 kişilik düşman kuvvetini mağlup ederek önce Salmas'ı ve sekiz gün devam eden şiddetli bir muharebeden sonra da Dilman'ı zaptetti. Bu muharebede Ermeni ve Nasturilerden 3 top ve külliyetli miktarda silah ve cephane ele geçirildi. Mağlup olan Ermeni ve Nasturiler, Urmiye'ye doğru kaçmaya başladılar. Bu sırada Antranik kumandasındaki bir Ermeni kuvveti, Kafkasya'dan Aras Nehri'ni geçerek Hoy

⁴⁸ "Şark ve İran Cephelerinde Son Vakayı", s. 1004.

⁴⁹ Garthwaite, *a.g.e.*, s. 197.

⁵⁰ E. Aysan, *Büyük Harpte İran Cephesi*, Cilt: 3, İstanbul Askeri Matbaası, İstanbul 1938, s. 8.

⁵¹ "Şark ve İran Cephelerinde Son Vakayı", s. 1004.

⁵² Aysan, *a.g.e.*, s. 19-20.

⁵³ *Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Arşivi*, Dosya No: 137, Klasör No: 364.

⁵⁴ Fevzi Çakmak, *Büyük Harpte Şark Cephesi*, Genel Kurmay Matbaası, Ankara 1936, s. 240-241.

istikametine ilerlemeye başlamıştı. Bunun üzerine Osmanlı kuvvetlerinin bir kısmı Hoy istikametine gönderildi. Hoy yakınında vuku bulan şiddetli bir muharebeden sonra Antranik kuvvetleri mağlup olarak Culfa'dan Aras Nehri'nin kuzeyine doğru kaçmaya mecbur kaldılar. Antranik'in Urmîye'deki Ermeni ve Nasturilere getirdiği külliyetli malzeme de Osmanlı kuvvetlerinin eline geçti.⁵⁵

Ermeni ve Nasturiler, Osmanlı birliklerinin ilerleyişi karşısında Urmîye ve Dilman havalisine çekilmişlerdi. Çekilme sırasında yol üzerinde bulunan Müslümanların çoğunu katlettiler. 24 Temmuz'a kadar Hoy, Dilman ve Tebriz zaptedilse de Urmîye'nin kuzeyinde Ermeni ve Nasturi güçlerinin direnişi devam etmekteydi. Fakat Ermeni ve Nasturi güçlerinin herhangi bir dış yardım almadan cephede hayatta kalamayacakları açıktı. Bilhassa mühimmatları gittikçe azalıyordu. Bu sebeple Ermeni ve Nasturilere yardım ulaştırmak için İngilizler harekete geçtiler. İngilizler, Ermeni ve Nasturileri bu zor durumdan kurtarmak için İngiliz ordusunda görevli Güney Afrikalı havacı Teğmen Pennington'ı, 7 Temmuz'da Kazvin'den bölgeye gönderdiler. Urmîye'ye varan Pennington'ı, gören Ermeni ve Nasturiler sevindiler. Bir süre Urmîye'deki Ermeni ve Nasturilerle görüşen Pennington daha sonra Hemedan'a geri döndü.⁵⁶ Teğmen Pennington'dan sonra bu sefer de Yüzbaşı Osborne, Tebriz'e doğru yola çıktı. Tebriz istikametine ilerleyen İngilizler, İran'daki ilerleyişlerini kolaylaştırmak için de buradaki siyasi memurları vasıtasıyla muhtelif aşiretlere yüklü miktarda para dağıtıyorlardı. Bu memurların refakatinde 200 civarında asker de bulunuyordu.⁵⁷ İngilizler, bu hareketin gerekçesini bölgedeki asayişin bozulmasının yanı sıra Osmanlı kuvvetlerinin İran topraklarındaki ileri harekâtına bağlasalar da⁵⁸ asıl amaçları, emirleri altındaki Hint ve bölgede kalan Rus askerleri ile Tebriz üzerinden Culfa istikametine ilerleyerek Karabağ şarkında faaliyet gösteren Ermeni çete reisi Antranik ile birleşmek ve bölgedeki Osmanlı kuvvetlerini tehdit etmektir.⁵⁹

İngilizlerin ileri hareketlerine karşılık XI. Tümen Culfa üzerinden Tebriz'e gönderildi.⁶⁰ İngilizler, Tebriz'in on kilometre kadar yakınına gelmişlerdi. Osborne, Tebriz yolu üzerindeki Tıkmaşaş'da Osmanlı kuvvetleriyle karşı karşıya geldi. Türkler, yerli ahali yardımıyla güçlü bir mukavemetle İngilizlerin geri adım atmasını sağladılar. Osmanlı kuvvetleri, İngilizleri takip etmeye devam ettiler. İngilizler, geri çekilirken yerel halk İngiliz tehlikesinden kurtuldukları için seviniyorlardı.⁶¹ İngilizler, daha sonra buldukları mevkiileri terk ederek Meyane'ye doğru çekildiler.⁶²

⁵⁵ "Şark ve İran Cephelerinde Son Vakayı", s. 1004.

⁵⁶ W.A. Wigram, *The Assyrians And Their Neighbours*, London 1929, s. 217.

⁵⁷ "Irak ve İran Cephelerinde", *Tanin*, Sene: 11, Sayı: 3507, 15 Eylül 1918, s. 1010.

⁵⁸ "İngilizler ve İran", *Tanin*, Sene: 11, Sayı: 3464, 3 Ağustos 1918, s. 838.

⁵⁹ "Irak ve İran Cephelerinde", s. 1010.

⁶⁰ Fahri Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1917 Yılı Hareketleri*, Cilt: 4, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1964, s. 168.

⁶¹ M.H. Donohe, *İngiltere'nin İran / Azerbaycan Seferi (1918)*, (Çev.: Cengiz İ. Çay), Tarih ve Kuram Yayınları, İstanbul 2016, s. 142.

⁶² "Şark ve İran Cephelerinde Son Vakayı", s. 1004.

Ağustos 1918'de IV. Ordu birlikleri ile Simko emrindeki Kürtler, Urmiye'ye girdiler. Bu güçler karşısında duramayacaklarını anlayan Nasturiler, vilayetten kaçmaya başladılar. Nasturiler, kaçarken geçtikleri yerleri yağmaladılar ve karşılarına çıkan Müslümanları yaş ve cinsiyet fark etmeksizin öldürdüler. Bunun üzerine 12 Ağustos'ta Tebriz'den hareket eden bir İran gücü, Meyandoab yakınlarında kaçan ve yağma yapan Nasturilere saldırdı.⁶³ Bu geri çekilmeye İngilizlerin büyük rolü vardı. Çünkü İngilizler, Nasturilerin güneyde bulunan İngiliz kuvvetleri kışlarına doğru geri çekilmelerini emretmiştiler. Birkaç ay sonra kendi soydaşlarıyla birleşen Nasturilerin çoğu İngiliz kuvvetleriyle buluşmak için Irak'a doğru yürüdüler.⁶⁴

Ermeni ve Nasturilerden oluşan yaklaşık 60 bin kişi taşıyabilecekleri hayvanları ve eşyaları ile birlikte Bağdat istikametine doğru yürümeye başladılar.⁶⁵ Bu yolculukta Ermeni ve Nasturilerin kimi arabalarla, kimi atlarla, kimi de yürüyerek bu ölüm-kalım yoluna çıktılar. Bu arada Osmanlı birlikleri durmadan Ermeni ve Nasturilere karşı müsademelerde bulunmaktaydılar. 19 günlük bir yolculuktan sonra, büyük kayıplar veren Ermeni ve Nasturiler, Sayın Kalesi'nin yakınında konuşlanan İngiliz birimlerine ulaşmayı başardılar. Bu yolculuk sırasında 10 bin Ermeni ve Nasturi öldü. İran'dan gelen mültecilerin toplam sayısını 50 bin olarak belirleyen⁶⁶ İngilizler, bu mültecileri Bağdat yakınlarındaki Bakuba Kampı'na göndermeye karar verdiler.⁶⁷ Kampa gelenlerin salgın hastalık taşıyabilecekleri düşünüldüğünden kurulan dezenfekte istasyonlarından geçebilenler kampa girebildiler. Bakuba Kampı'na gelen Nasturi nüfusunun üçte ikisi Hakkâri bölgesinden gelenlerden oluşmaktayken, geri kalan nüfus Urmiye ve Salmas'tan gelen İran vatandaşlarıydı.⁶⁸ Bu mülteciler daha sonra Musul yakınlarındaki Mindan'daki başka bir kampa nakledildiler. Bu kamptaki mülteciler, bir süre İngilizler tarafından Irak'taki isyancılara karşı düzensiz bir savaş gücü oldular. Sonraki süreçte ise İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri üssünü koruyan muhafızlar olarak görevlendirildiler.⁶⁹

Sonuç

1917 Bolşevik İhtilali, sonuçları itibariyle Rus toplumunda kökten değişikliklere sebep olurken, Birinci Dünya Savaşı'nın da gidişatını önemli ölçüde etkiledi. İhtilalin sonuçlarından en fazla etkilenen devletlerden biri de İran oldu. Çünkü İran, siyasi, iktisadi ve askeri açıdan Rus baskısı altındaydı. İhtilal neticesinde Rus ordusu İran topraklarını terk etti. Fakat Rus askerleri tahli-

⁶³ Linderholm, *a.g.e.*, s. 9.

⁶⁴ E. Every, "Asuriler", (Çev.: Sami Kılıç), *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 10/1, Elazığ 2005, s. 103.

⁶⁵ Linderholm, *a.g.e.*, s. 19.

⁶⁶ Linderholm, *a.g.e.*, s. 19.

⁶⁷ Wigram, *a.g.e.*, s. 217.

⁶⁸ Serdar Sakin, "İngiltere, Nasturiler ve İç Toprak Projesi (1919-1922)", *History Studies*, Sayı: 5/5, Samsun 2013, s. 212.

⁶⁹ Every, "a.g.m.", s. 103.

ye sırasında geçtikleri bölgeleri yağmaladılar. Bu yağmalara karşı duran Osmanlı yanlısı Müslümanların Rus askerlerine karşı durması sonucunda yeni çatışmalar yaşandı ve bu çatışmalarda birçok Müslüman hayatını kaybetti.

İhtilalin en önemli neticelerinden birisi, hiç şüphesiz bölgedeki Ermeni ve Nasturilerin yalnız kalması oldu. Ruslardan boşalan yerleri doldurmak isteyen Ermeni ve Nasturiler, onlardan geriye kalan silah ve cephaneleri ele geçirdiler. Ermeni ve Nasturiler ele geçirdikleri bu silah ve cephanelerle bölgedeki Osmanlı yanlısı Müslümanlara büyük katliamlar yaptılar. Bu durum bölgedeki savaşın adeta yeniden alevlenmesine sebep oldu.

Ermeni ve Nasturiler, sadece Ruslardan geriye kalan silah ve cephanelerle bölgede önemli bir güç konumuna gelmediler. Aynı zamanda bölgedeki Amerikalı misyonerler, İngilizler ve Fransızlar da kendilerini desteklediler. Ermeni ve Nasturiler, gördükleri bu yardımlar sayesinde savaşın başından beri kavgalı oldukları Müslümanlara saldırmaya ve onları topraklarından sürmeye başladılar. Bilhassa Urmiye, Salmas ve Hoy civarlarındaki Müslümanlara saldıran Ermeni ve Nasturiler, bölgede binlerce Müslümanın ölmesine sebebiyet verdiler. İran hükümetinin bölgedeki olaylar karşısındaki pasif müdahalesi ise olayları durdurmadı. Üstelik Amerika, Fransa ve İngiltere'nin de destekleri devam etti. Bu durum Ermeni ve Nasturilerin daha da saldırgan bir tutum sergilemelerine sebep oldu.

Bölgedeki Müslümanların Ermeni ve Nasturilerin katliamlarına maruz kalması üzerine Osmanlı Devleti bölgeye birlikler sevk etti. Osmanlı birliklerinin karşısında duramayan Ermeni ve Nasturiler, İngilizlerden yardım istediler. Fakat İngilizlerin kendilerine yeterli yardım ulaştıramaması üzerine İngilizlerle buluşmak üzere İran-İrak sınırına yürüdüler. Ermeni ve Nasturiler, sonunda İngiliz birimlerine ulaşırsalar da bu yolculuk sırasında açlık ve salgın hastalıklardan dolayı büyük kayıplar verdiler.

Osmanlı Devleti'ne karşı İran'da Ruslar ve İngilizlerle birlikte savaşan Ermeni ve Nasturiler, yüzyıllar boyunca yaşadıkları topraklardan ayrılmak zorunda kaldılar. Birinci Dünya Savaşı'na İtilaf devletlerinin kendilerine devlet kurma vaadiyle giren Ermeni ve Nasturiler, amaçlarına ulaşamadılar ve üstelik daha önce yaşadıkları toprakları da terk etmek zorunda kaldılar. Dolayısıyla savaşta İtilaf devletlerinin yanında yer almak, Ermeni ve Nasturilere bağımsızlık getirmediği gibi bu devletlerin siyasi çıkarları adına birçoğu hayatlarını kaybetti. Geriye kalanlar da evlerinden ve topraklarından uzakta yaşamaya mahkûm oldular. Bu durum şüphesiz İngiltere ve Rusya gibi sömürgeci devletlerin etnik/dini grupların bağımsızlığından çok kendi ulusal çıkarlarının peşinde olduğunun en açık ve bir o kadar da en acı göstergelerinden biri olarak tarihe geçti. Nitekim kendisi de bir Nasturi olan Sırma Hanım "Ninova'nın Yakarışı" adlı eserinde yerlerinden ve yurtlarından edilmelerinden dolayı İngilizleri suçlamaktadır. Sırma Hanım, İngilizlerin adına savaşmışları halde ve kendileri savaşı kazanmalarına rağmen sürgüne gönderildiklerini söylemektedir. Kısacası savaştan sonra kaderlerine terk edildiklerini açıkça belirtmektedir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Arşivi.
ATASE, Dosya No: 137, Klasör No: 364.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH.ŞFR), 583 / 113.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Belgeleri (HR. SYS.), 2362/3, 2341/60.

Sürelî Yayınlar

“Irak ve İran Cephelerinde”, *Tanin*, Sene: 11, Sayı: 3507, 15 Eylül 1918.

“İngilizler ve İran”, *Tanin*, Sene: 11, Sayı: 3464, 3 Ağustos 1918.

“Şark ve İran Cephelerinde Son Vakayi”, *Tanin*, Sene: 11, Sayı: 3505, 13 Eylül 1918.

Kitap ve Makaleler

ABRAHAMIAN, Erwand: *A History of Modern Iran*, Cambridge Press, Newyork 2008.

ATABAKI, Touraj: “Doğu’ya Yöneliş: İran’da Osmanlı İstihbarat Servisinin Faaliyetleri”, *İran ve Birinci Dünya Savaşı, Büyük Güçlerin Savaş Alanı*, (Çev.: Gül Çağalı Güven), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010.

AVŞARLI, Talas: “Birinci Dünya Savaşı’nda Güney Azerbaycan’da Asuri, Ermeni ve Kürt İsyanı”, *Güney Sosyal-Kültürel ve Siyasal Araştırmaları Dosyası*, Sayı: 4, Ankara 2005.

AYSAN, E.: *Büyük Harpte İran Cephesi*, Cilt: 3, İstanbul Askeri Matbaası, İstanbul 1938.

BELEN, Fahri: *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1917 Yılı Hareketleri*, Cilt: 4, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1964.

BLAGA, Rafael: *İran Halkları El Kitabı*, Yeni Zamanlar Dağıtım, İstanbul 1997.

BRUINSEN, Martin Van: “20. Yüzyılın Başında Türk-İran Sınırında Bir Kürt Mütegalibe”, *İran ve Birinci Dünya Savaşı, Büyük Güçlerin Savaş Alanı*, (Çev.: Gül Çağalı Güven), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007.

CAR, E.H.: *Sovyet Rusya Tarihi, Bolşevik Devrimi (1917-1923)*, (Çev.: Tuncay Birkan), Metis Yayınları, İstanbul 2004.

ÇAKMAK, Fevzi: *Büyük Harpte Şark Cephesi*, Genel Kurmay Matbaası, Ankara 1936.

ÇİÇEK, Kemal: “Birinci Dünya Savaşı ve Süryaniler”, *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Mardin 2006.

DALYAN, Murat Gökhan, “I. Dünya Savaşı’nda Nasturi Patriği Mar Şamun Benyamin ve Faaliyetleri”, *Savaşan Devletlerin Tarihçilerinin Gözüyle 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı Sempozyumu*, Ankara 2014.

DONOHE, M.H.: *İngiltere’nin İran / Azerbaycan Seferi (1918)*, (Çev.: Cengiz İ. Çay), Tarih ve Kuram Yayınları, İstanbul 2016.

EVERY, E.: “Asuriler”, (Çev: Sami Kılıç), *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 10/1, Elazığ 2005.

GARTHWAITE, Gene R.: *İran Tarihi, Pers İmparatorluğu’ndan Günümüze*, İnkılap Kitapevi, İstanbul 2011.

GAUNT, David: *Katliamlar, Direniş, Koruyucular: I. Dünya Savaşında Doğu Anadolu’da Müslüman-Hıristiyan İlişkileri*, (Çev.: Ali Çakıroğlu), Belge Yay., I. Baskı, İstanbul 2007.

GÜHER, Ebru - AÇIKSES, Erdal: “Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Kafkas Cephesinde Rusların Ermeni Politikası”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 223, Ağustos 2016.

HANIM, Sırma: *Ninova'nın Yakarışı, Doğu Asur Kilise Gelenekleri ve Patrik Mar Şamun'un Katli*, Avesta Yayınları, İstanbul 1996.

HASANLI, Cemil: *Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı*, İstanbul 2005.

İran Azerbaycanı Tedkik Raporu, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Matbaası, Ankara 1927.

KARABALIK, Kamuran: *Birinci Dünya Savaşı'nda Güney Azerbaycan*, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bolu 2019.

KARADENİZ, Yılmaz: *İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)*, Bakış Yayınları, İstanbul 2006.

KAVİYANPUR, Ahmed: *Tarihe Ormiye*, Ormiye 1372.

KESREVİ, Ahmed: *Tarih-i Hicdeh Sale-i Azerbaycan*, İntişarat-ı Emir Kebir, Tehran 1350.

KURAT, Akdes Nimet: "Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barış (20 Aralık 1917-3 Mart 1918)", *Bellekten*, Cilt: XXXI/123, Ankara 1967.

LINDERHOLM, Jonas: "1915" *Assyrians and Syriacs During World War in Southern Anatolia and Azerbaijan, 1914-1918*, Sweden 1999.

MAMEDOVA, M.: "Russia ii. Iranian-Soviet Relations (1917-1991)", *Encyclopædia Iranica*, <https://iranicaonline.org/articles/russia-ii-iranian-soviet-relations-1917-1991>, (Erişim tarihi: 20.01.2021).

MEHDİYEV, Gaffar Çakmaklı: "Ermenice Kaynakların Işığında Güney Azerbaycan'ın Batı Bölgesinde "Ermeni-Asuri Devleti" Kurma Çabaları ve Mezalimler", *İran'ın Batı Azerbaycan Eyaletinde Ermeni Mezalimi, Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Tebaren Yayınları, Ankara 2018.

MELİKZADE, Tohid: "Birinci Dünya Savaşında İran'da Ermeni ve Nesturi Ayaklanması", *Ermeni Mezaliminin 100. Yılında Tarihi Gerçekler, İran'ın Batı Azerbaycan Eyaletinde Ermeni Mezalimi, Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Tebaren Yayınları, Ankara 2018.

METİN, Barış: *Birinci Dünya Savaşı'nda İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.

METİN, Barış: "Urmiye ve Havalisinde Ermeni ve Nasturilerin Faaliyetleri (1917-1918)", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 7, Ankara 2010.

ÖZDEMİR, Bülent: *Süryanilerin Dünü Bugünü, I. Dünya Savaşı'nda Süryaniler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

QAMBAR, Melik: "Malik Qambar'ın Kalemî İle Kendi Yaşam Öyküsü ve Jilo Aşireti", <http://www.acsatv.com./filer/Malik-Qambar.pdf>, (Erişim Tarihi: 10.02.2021).

REZAİ, Abdülazim: *Tarihe Deh Hezar Sale İran*, Tehran 1378.

SAKİN, Serdar: "İngiltere, Nasturiler ve İç Toprak Projesi (1919-1922)", *History Studies*, Sayı: 5/5, Samsun 2013.

SMIRNOFF, K.: *İranlılar, İran'ın Etnoğrafî Vaz'iyeti, Akvam ve Kabaili*, (Çev.: Mütেকaid Kâim-makam Nazmi), Askeri Matbaa, 1928.

ŞEVKET, Doktor Fahreddin: *İran*, (Haz.: Derya Örs), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017.

The Assyrian Martyr, Mar Menjamin Shimun Patriarch of the Church of the East, (Editör: Dr. Norman Solhkhah), Center for the Assyrian Genocide Studies, Chicago 2008.

TÜRKMEN, Zekeriya: "100 Yıllık Kardeş Kömeği Kafkas İslam Ordusu'nun Zafer Yürüyüşü - 1", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Cilt: 64, Sayı: 381, Eylül 2018.

WIGRAM, W.A.: *The Assyrians And Their Neighbours*, London 1929.

WIGRAM, W.A. - WIGRAM, E.T.A.: *İnsanlığın Beşiği Kürdistan'da Yaşam*, Çeviri: İbrahim Bingöl, Avesta Yayınları, İstanbul 2004.

YERASİMOS, Stefanos: *Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu*, (Çev. Şirin Tekeli), İstanbul 2004.

YONAN, Gabriel: *Asur Soykırımı, Unutulan Bir Holocaust*, (Çev.: Erol Sever), Pencere Yayınları, İstanbul 1999.

Extended Abstract

Armenian-Nestorian Troubles In Urmia, Salmas, And Khoy After The Bolshevik Revolution And The Ottoman Empire (1917-1918)

The Bolshevik Revolution is one of the most important events affecting the course of the First World War. In accordance with the Treaty of Brest-Litovsk (March 3rd, 1918) it signed with the Central Powers as a result of the revolution, Russia decided to withdraw its soldiers from the fronts it was fighting on. While this decision provided relief for the Central Powers on the fronts, it caused the Allies to review their frontal statuses.

One of the countries where Russia evacuated its soldiers as a result of the Treaty of Brest-Litovsk was Iran. The Armenians and the Nestorians, who fought alongside Russia throughout the war, were left alone when Russia withdrew its troops from Iran. Besides the American missionaries in the region, the French and the British also supported the Armenians and the Nestorians. Yet, the biggest supporters of the Armenians and the Nestorians were the British. The British provided weapons and ammunition support to the Armenians and the Nestorians, as well as financial aids. Establishing battalions thanks to these aids, the Armenians and the Nestorians started attacking the pro-Ottoman Muslims (Turks and Kurds) inhabited in Urmia, Salmas, and Khoy. The Armenians and the Nestorians starting their attacks in Urmia in late January 1918, when the Russian soldiers had not officially withdrawn from Iran yet, were led by the Nestorians who had fled from Hakkari to Urmia in 1915. This union, supported by the British and the Armenians, soon occupied the northern regions of Urmia. After this occupation, the Armenians and the Nestorians started to control the people by establishing a police force in the province. Although the official authorities in Iran made some attempts to take the weapons in the hands of the Armenians and the Nestorians, the attacks did not come to an end.

Taking control in Urmia and being well-armed, the Armenians and the Nestorians started to harm the Azerbaijani Turks inhabited in the region as well as the Kurds who did not belong to any tribe. The Armenians and the Nestorians seized power in Khoy and Salmas after Urmia and started to massacre the Muslims in the region. The massacres that started in February 1918 continued until August 1918. The first signal of the massacres was given on February 20th, 1918, when 50 Muslims from Urmia were killed for no reason. Though non-punishment of those responsible for the massacres caused reactions from the Muslims in the province, the massacres still continued. As a matter of fact, the Muslims in Urmia were subjected to the attacks of the Armenians and the Nestorians for three days starting from February 22. Thousands of Muslims were killed in just three days. Gaining full control over the province after that, the Nestorians started to collect the weapons of the Muslims on February 25th. Collected within 48 hours, those weapons were distributed to the Armenian Nestorians. In this way, the west of Southern Azerbaijan officially fell into the hands of the Armenians and the Nestorians.

As the efforts of the Iranian government against the troubles in the region failed, the Ottoman Empire sent troops to the region. The Armenians and the Nestorians failing to stand against the Ottoman troops asked the British for help. Unable to get help from the British, the Armenians and the Nestorians started to march towards the Iran-Iraq border under the command of the Nestorian Agha Petros to meet with the British. This group managed to reach the British units deployed around Sayin Castle after a 19-day march. British units took them to Hamadan. During this journey, many Armenians and Nestorians died of epidemics.